

ŽUMBERAK OD PRAPOVIJESTI DO KASNE ANTIKE

(IZLOŽBA I KATALOG, AUTORI Z. GREGL I Ž. ŠKOBERNE, ARHEOLOŠKI MUZEJ, ZAGREB 2002.)

ZORKO MARKOVIĆ

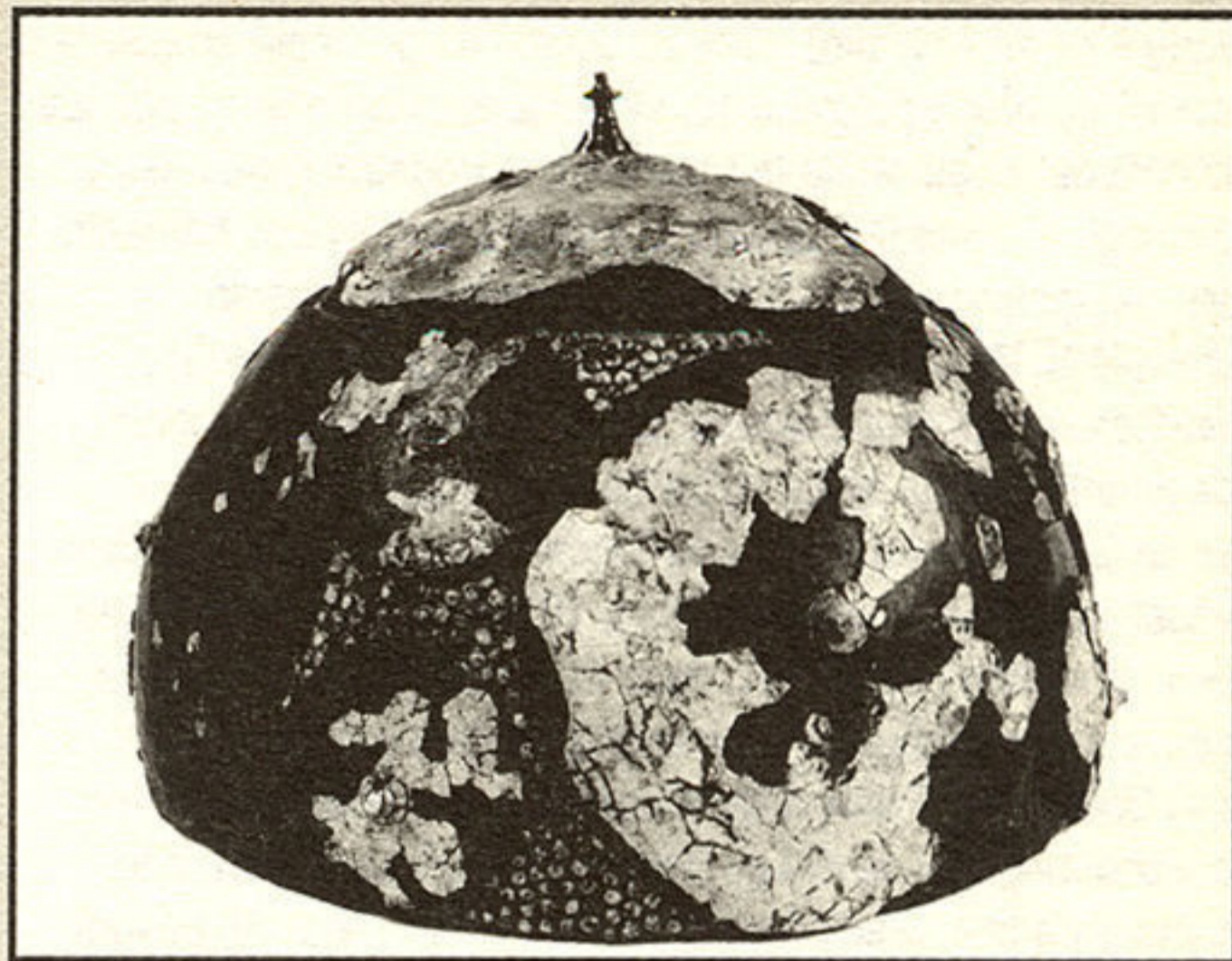
U veljači i ožujku 2002. u Arheološkom muzeju u Zagrebu bila je otvorena izložba o Žumberku - *Žumberak od prapovijesti do kasne antike*. Ta je izložba, s dodatnim dijelom o istraživanju Gorjanaca u Sloveniji (s posebnim katalogom pod naslovom *Oživljene kulture*, slovenski koautori su Danilo Breščak i Borut Križ), od travnja do sredine lipnja 2002. godine preseljena u Ljubljano. Ovdje se osvrćem samo na hrvatski dio izložbe, onaj koji je u Zagrebu prezentiran muzejskoj publici i popraćen katalogom u povodu 20 godina sustavnih istraživanja. Izložbu su zajednički organizirali Arheološki muzej, Muzej grada Zagreba i Samoborski muzej, a obogaćena je i arhivskom građom iz HAZU, Hrvatskog državnog arhiva, Hrvatskog prirodoslovnog muzeja i Samoborskog muzeja. Autori su joj Zoran Gregl (AMZ) i Želimir Škoberne (MGZ), a autor zagrebačke postave je Ivan Ružić. Angažirano je i više stručnih suradnika, od arheologa do restauratora, konzervatora i geologa. U uvodnom dijelu izložbe, u kojem nas je dočekivala i računalna prezentacija, posebno su dojmljivi arhivski dokumenti iz ostavštine Dragutina Gorjanovića Krambergera te stare geološke karte i novi zračni snimci. Obradena je i geološka podloga Žumberka, što je popraćeno izvornim karakterističnim primjercima geo-baštine, a načinjen je i osvrt na rijetke primjerke flore i faune. Prapovijesni dio obuhvaća vrlo različite izloške, od kamenih sjekira (slučajnih nalaza bez konteksta) koje se mogu datirati od neolitika do ranog brončanog doba (5.-3. tisućljeće prije Krista), do pojedinačnih metalnih nalaza s početka brončanog doba (brončani nalazi iz Svete Jane i Samobora, oko 2000. godina prije Krista). Mnogo su brojniji nalazi iz kasnog brončanog doba, koji su pripadali kulturi žarnih polja (13.-8. stoljeće prije Krista). Ti su nalazi dijelom posve keramički (Popov dol kod Svete Marije pod Okićem), ali i nalazi kalupa kao dokaza metalurške djelatnosti toga vremena i pojedinačni metalni nalazi (Jastrebarsko, Bregana, Sveta Jana...). Posebno su istaknuti nalazi iz Krupača, od kojih su sačuvane i neke grobne cjeline, prikupljene još za davnih Brunšmidovih vremena. Poznati mač iz Draganića (Mörigen tip) datira se u početak starijeg željeznog doba. U prapovijesnom dijelu izložbe središnje mjesto pripada nadaleko poznatoj nekropoli Budinjak (uz koju je sondirano i naselje kojemu je pripadala), koja se pod vodstvom Želimira Škobernea sustavno istražuje od 1984. godine.

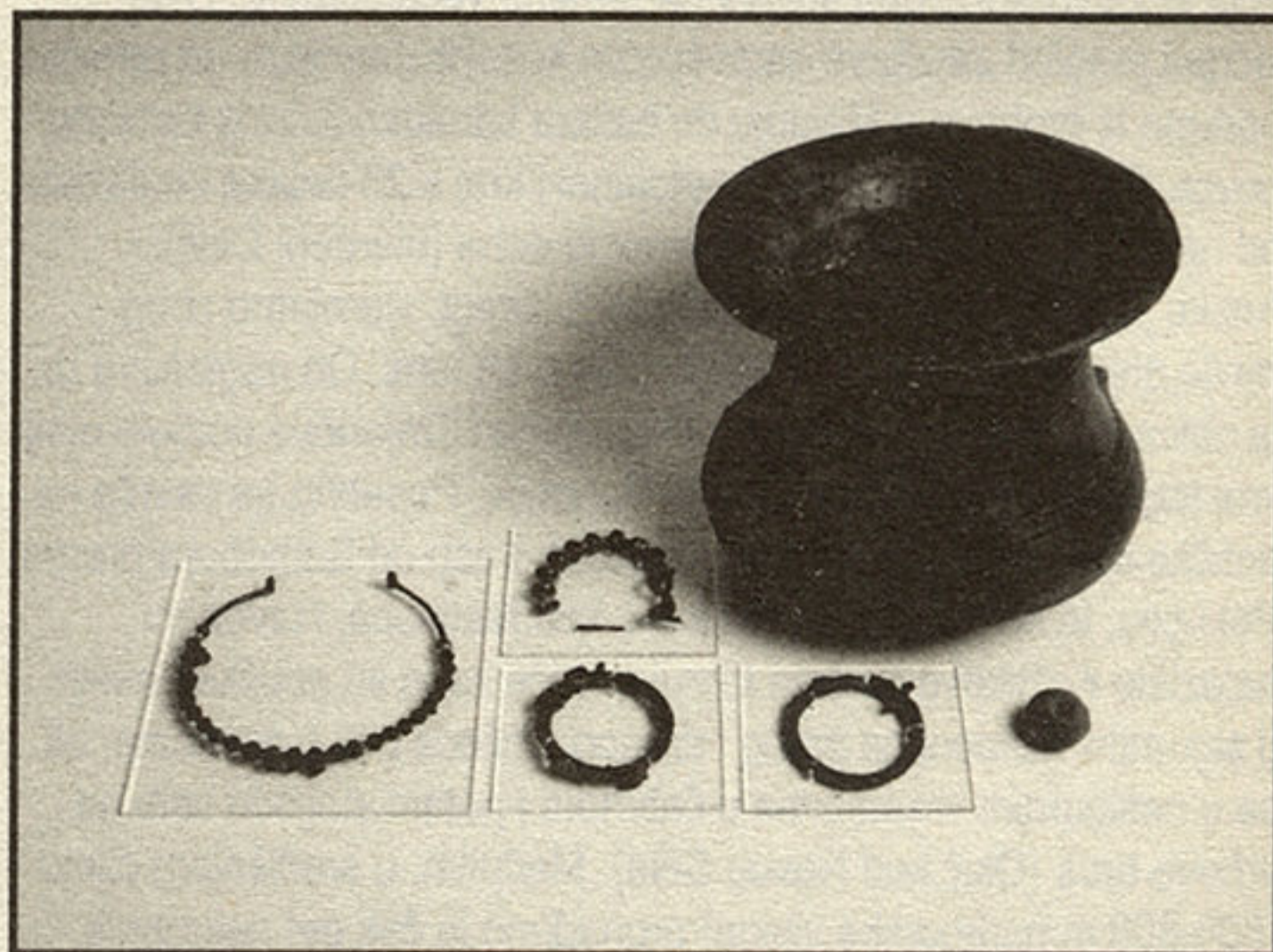
Ta nekropola karakteristična je po prijelaznom tipu od paljevinskih ravnih grobova s kraja kasnog brončanog doba do biritualnih (kosturnih i paljevinskih) grobova pod humcima: na ogromnoj je površini utvrđeno postojanje 141 grobnog humka. Grobne cjeline prate nacrti, fotografije te rekonstrukcije grobova, kao i opreme muškarca - ratnika (kneza) i njegova konja. U europskoj je stručnoj javnosti, naime, odjeknuo nalaz bogatih kneževskih grobova (tumul 3, i naročito, grob 6 iz tumula 139) sa zdjelastim kacigama te nizom ostalih priloga, ponajviše metalnih. Od ostalih cjelina ističe se grob 3 u tumulu 27, u kojem su također pronađeni rari prilozi: uz karakterističnu halštatsku žaru pronađeni su željezna čvorasta ogrlica, željezne narukvice i željezno-brončana dvopetljasta tzv. vačka fibula. Ta nekropola datira se u 8. i 7. stoljeće prije Krista i zauzima posebno mjesto u halštatskom razvoju Hrvatske. Prapovijesni dio završava nalazima koji se atribuiraju keltskim Tauriscima - ratničkom opremom iz nekropole Malunje kod Jastrebarskog (2. stoljeće prije Krista) te poznatim skupnim nalazom barbarsko-keltskog novca tipa Samobor iz Okića (1. stoljeće prije Krista). Vizualno je privlačan i ulaz ("kroz" žarni grob) u antički dio izložbe. U tom je dijelu najznačajnija nekropola Gornja Vas, koju je istraživao Zoran Gregl od 1982. godine.

Ta je nekropola datirana u isto vrijeme kao i nekropole u Brateljima (1.-2. stoljeće po Kristu), poznata po nizu tipičnih keramičkih i staklenih oblika među kojima su i staklene žare. No, u grobova s kamenom konstrukcijom najistaknutije su žare u obliku kuće (koje su obilježje keltskog plemena Latobika u početnoj fazi romanizacije na žumberačkom području). Osim njih, u grobovima se nalazi uobičajeno keramičko posuđe, uvozne uljanice sa žigovima i posude s rebrastim cilindričnim vratom. Kasnoj antici i ranom kršćanstvu, uključujući početke velike seobe naroda (4. i početak 5. stoljeća), pripadaju brojni slučajni nalazi iz Svete Marije pod Okićem: četvrtasti pojasni okov, pojasne kopče, pojasni jezičac u obliku amfore, brončane narukvice, staklene čaše te karakteristična T-fibula. Izložbu zatvara izvanredni nalaz langobardskog zlatnog prstena izrađenog u tzv. arhitektonskom stilu u 6. stoljeću, koji potječe iz Samobora. Pohvale autorima izložbe protežu se i na izvrsne suradnike koji su restaurirali brojnu izloženu građu.

To je prije svega radionica Römisch-Germanisches Zentralmuseuma iz Mainza (Budinjak), D. Doračić, B. Šimek, te posebno Josip Fluksi (AMZ) koji je restaurirao brojne keramičke eksponate. Crteži i karte, koji također doprinose vizualnoj upečatljivosti izložbe, djelo su Miljenka Gregla, a ne smije se izostaviti ni računalna prezentacija (M. Burić). Bez obzira na to što je ova izložba možda dijelom postavljena "klasično" (u vrijeme kada se češće i agresivno nastupa s pompoznom supermodernim vizualnim rješenjima), ona svakako zaslužuje pohvale i čestitke. Spomenimo još i brojne dojmljive fotografije koje nas prate cijelom izložbom i s kojima ona završava, naglašavajući izuzetno lijep žumberački kraj i staru žumberačku arhitekturu te pozivajući posjetitelje izložbe u posjet Žumberačkom gorju. Moramo naglasiti da je ovo i prva interdisciplinarna prezentacija arheološke baštine i ljepota Žumberka. Katalog pod istim naslovom zaslužuje poseban osvrt. Riječ je o zajedničkom izdanju AMZ i MGZ. U uvodu se naglašava da Žumberak nije samo park prirode, rezervat biljnog i životinjskog svijeta, nego i veliki čuvar hrvatske kulturne baštine. Tekst o geološkoj prošlosti i prirodnom supstratu arheologije napisali su Jakov Radovčić (Hrvatski prirodoslovni muzej) i Ivan Galović (Institut za geološka istraživanja). U njemu se iznose i osnovne zemljopisne značajke ovoga kraja na razmeđu Hrvatske i Slovenije, kraja koji je izdvojen iz širokog porječja Save, Kupe i Krke i u kojem se isprepliću obilježja dinaridskog, krškog terena, zatim panonskog, blago ravničarskog kraja te prialpskog krajolika oštih grebena i hridi. Nakon iznošenja začuđujuće duge povijesti geoloških istraživanja (D. Hirc, D. Gorjanović i drugi), autori se osvrću na rudarstvo (Rude kraj Samobora sa željezom i bakrom, primjerice). U nastavku se bave najstarijim stijenama Žumberačko-samoborskog gorja, koje čine taložine nastale u paloezoiku (srednji i gornji perm).

Prateći promjene i sastav tla, autori dolaze do kraja mezozoika (dezintegracija Tethys oceana i začetak stvaranja novog sustava ulančanog gorja prije 70 milijuna godina). Za arheologe je posebno zanimljivo praćenje promjena u vrijeme holocena, kojeg obilježava zatopljenje i značajne promjene flore i faune prije desetak tisuća godina. Autori prate klimatske oscilacije, posebno od početka brončanog doba, s blagom klimom (kraj 3. tisućljeća), prekidom u sredini 2. tisućljeća (malo ledeno doba), te od 14. do 5. stoljeća prije Krista s razmjerno toplom klimom, a od oko 300. godina prije Krista do 750. godine po Kristu slijedi razdoblje prohladne i vlažne klime. Vrlo studiozni pregled prapovijesnih arheoloških istraživanja djelo je Ž. Škobernea, koji u uvodu još više precizira zemljopisne granice Žumberka, kraja koji se u Sloveniji nastavlja pod imenom Gorjanci. Najviši vrh toga gorja je Sveta Gera ili Trdinov vrh (1178 m nadmorske visine).

U uvodu (i uz arhivski dio) autor se osvrće na praćenje arheoloških nalaza još od druge polovine 19. stoljeća. Najstariji danas poznati nalaz potječe iz paleolitika (musterijen), iz Podstražnika, nakon čega slijedi praznina u poznavanju naseljavanja sve do kamenih sjekira i najranijih brončanih nalaza. Spominje se i manje istraživanje S. Vrdoljak (Karavanić) na kasnobrončanodobnoj gradini Kosovac pokraj Bregane. Među kasnobrončanodobnim izrađevinama izdvaja se kalup za lijevanje šupljih sjekira s nalazišta Grič u Svetoj Mariji pod Okićem, koji govori o lijevačkoj aktivnosti autohtonog stanovništva u 10. i 9. stoljeću prije Krista. Autor se posebno osvrće na nalaze iz Popovog dola i Krupača, koje povezuje sa zbivanjima na kraju brončanog doba u Beloj krajini i Dolenjskoj. Prapovijesna naselja ili gradine autor navodi djelomično, naglašavajući kao dobar putokaz i karakteristične toponime (gradina, gradišće, gračec, budim itd.). Uz njih navodi i položaje nekropola kasnog brončanog i starijeg željeznog doba. Naravno, posebna pozornost posvećena je vremenu prijelaza kasnog brončanog u starije željezno doba, naročito tek dotaknutog naselja (ukupne površine oko 40 000 m²) i sustavno istraživanje nekropole Budinjak (ukupne površine čak 60 000 m²), u čijim je grobnim humcima pronađena velika količina brončanog i željeznog nakita (igle, fibule, pojasne kopče, narukvice, nanogvice, ogrlice), ogrlica od stakla i jantara te oružja i oruđa od bronce i željeza (koplja, noževi, sjekire, polumjesečasta britva), a pronađena je i velika količina halštatske keramike. Željezna čvorasta ogrlica zasad je pravi raritet. Manji dio nalaza pripada kraju brončanog doba, a najveći dio starijem željeznom dobu. Začuđujuće srodnosti uočene su s halštatskim grupama srednje Italije i Caput Adriae. Prema načinu ukopa paljevinskih i kosturnih grobova autor je načinio i razdiobu u prvoj dosadašnjoj monografiji o ovome nalazištu. Od nalaza iz Pavlovčana ističe se mali kernos, čašica koja je zatvorenog dna stajala na ramenu veće posude. Ovaj iscrpni pregled završava ostavštinom keltskih Tauriska, od ratničke opreme iz grobova u Malunju do nalaza karakterističnog keltskog novca. Posebno je izdvojen svetojanski kraj s 28 nalaza i nalazišta, od ranog brončanog do predtatarskog doba (utvrđeni Okić). Antiku je mnogo sažetije predstavio Z. Gregl, vjerojatno zbog ranije objavljenih vlastitih monografija o toj temi. On naglašava da je nakon rimskog osvajanja za Oktavijana i Trajanove podjele ovaj kraj trajno ostao u sklopu Gornje Panonije. Posebno se osvrće na antičke cestovne pravce, naglašavajući trasu od Samobora prema Pokuplju, te novootkriveni dio trase kod Malinaca. Navodeći nalazište Kozlikovo sa šest tumula, ističe kako su antička naselja u sigurnim vremenima prvog i drugog stoljeća bila u nizinama, ali se u nesigurnim vremenima u četvrtom i petom stoljeću sele na vrhove brda (Okić kod Novog Sela). Međutim, u središnjem dijelu (600-800 m nadmorske visine) pronađeno je čak pet nekropola iz prvog i drugog stoljeća.

U Gornjoj Vasi istražena su 64 paljevinska groba s kamenom ogradnom i pokrovnom konstrukcijom (tri tipa građenja). Svi grobovi pripadali su keltskom plemenu Latobika koje se s područja Dolenjske, Posavlja i Bele krajine u Sloveniji ovamo naselilo sredinom 1. stoljeća po Kristu. Najkarakterističniji nalazi (žare u obliku kuće) pojedinačno su pronađeni i u Zagrebu (Držićeva ulica) i u Turopolju (selo Odra). Stakleni nalazi su sjevernoitalske proizvodnje. Pregled antičkog razdoblja autor završava kasnoantičkim lokalitetima oko Svete Marije i Popova dola te zlatnim langobardskim prstenom iz 6. stoljeća iz Samobora. Katalogu je na kraju dodan i vrlo pregledan izbor literature. Kataloški popis izložaka rad je čak trinaest autora (osim dvojice autora izložbe valja spomenuti one koji imaju više kataloških jedinica: D. Balen-Letunić, Z. Kalafatić, M. Želle, M. Burić, R. Koščević, Z. Dukat, T. Težak-Gregl). Katalog je vrlo skladno oblikovan i opremljen nizom lijepih i dobro otisnutih fotografija, crteža, geoloških karata, preglednom kartom s 53 obuhvaćena lokaliteta te usporednim engleskim prijevodom (B. Smith-Demo). Autorima kataloga izložbe, bez obzira na neke neujednačenosti, možemo iskreno čestitati na ovako uspješnom projektu i ponadati se nastavku ove žumberačke priče, tj. prije svega produžetku u ranosrednjovjekovno razdoblje, što je za hrvatski dio najavljeno, a u slovenskom katalogu i ostvareno, barem na slovenskoj strani. Usput, svima nam je izuzetno žao što su s hrvatske strane autoceste izostala zaštitna istraživanja pa je gradnjom sve uništeno dok smo svjedoci hvalevrijednog posla sa slovenske strane, s golemim zaštitnim istraživanjima kojima je dokazano rano neolitičko naseljavanje i nizinskih dijelova (istraživanja Mitje Guština kod Čateža), a da o ogromnom rimskom vojnom logoru uz granicu i ne govorimo. Time bi valjalo dopuniti naša saznanja već u tijeku održavanja ljubljanske izložbe o ovome prekrasnom kraju koji s obje strane spaja, a ne razdvaja, Hrvatsku i Sloveniju.

Fotografije: Z. Gregl, Ž. Škoberne

Žumberak from the Prehistory to the Late Antiquity

(Exhibition and catalog, authors Z. Gregl and Ž. Škoberne, Archaeological Museum, Zagreb, 2002)

In February and March 2002 the Archaeological Museum in Zagreb had shown the exhibition on the history of Žumberak, which was later also shown in Ljubljana, with the addition on the research on Gorjanci in Slovenija - Slovenian coauthors were Danilo Breščak and Borut Križ, and the addition to the exhibition was covered by its own catalog entitled *Cultures Revived*. The review deals only with the exhibition in Zagreb.

The exhibition was organized by the Archeological Museum of Zagreb and the Museum of Samobor, and alongside their holdings also presented the holdings of Croatian Academy of Arts and Sciences and Croatian Natural History Museum. The authors of the exhibition were Zoran Gregl of Archaeological Museum of Zagreb and Želimir Škoberne of the Museum of Samobor, and it was designed by Ivan Ružić.

The visitors were introduced to the exhibition by computer presentation, some of the impressive documents from the legacy of Dragutin Gorjanović-Kramberger, old geological maps and new aerial photographs, a brief presentation of the geology and biology of the area illustrated by original geological specimens and the rare specimens of flora and fauna.

The prehistoric part of the exhibition showed a variety of artifacts ranging from the Neolithic down to the early Bronze Age. The central place was assigned to the well known necropolis of Budinjak, dated in the 8th and 7th century BC, which has been systematically explored since 1984 under the direction of Ž. Škoberne. Alongside the original artifacts the necropolis was presented through drawings, photographs and reconstructions. The periods of ancient history were also comprehensively and studiously presented, including the necropolis of Gornja Vas, which has been explored by Z. Gregl since 1982, the necropolis at Bratelji, many accidental finds from the 4th and the beginning of the 5th century AD, to be ended by the exquisite Langobardic golden ring dated into the 6th century AD, found at Samobor.

The reviewer offers his congratulations to the authors of the exhibition and its studious catalog, as well as to the restorers of the presented material, and hopes to see the continuation of the Žumberak story into the Early Middle Ages.